

EGY ARCHAEOLOGIAI KIRÁNDULÁS

Vajda-Hunyadra és környékére.

Olvasta a márt. 11-diki tud. ülésben, 1863.

Finály Henrik.

Szép hazánk, a hajdani Dacia közepe és valamint fekvése által fellegvára, ugy gazdag földnél fogva a szó teljes értelmében gyöngye lévén, nem ok nélkül vonta magára a hódító Róma főfigyelmét, miután legiói a dák haderő megsemmisítése után, biztos lakhelylyé tették völgyeit mind azok számára, a kiket bár mi szükség kényszerített vagy bár mi remény kecsegtetett arra, hogy elhagyván szülőföldjüket másutt próbáljanak szerencsét. Alig nyílt meg Dacia a Rómából kivándorolni szándékozók számára, azonnal egész árral lepték meg a még kiaknázatlan új tartományt. Az itáliai embert nagyon is vonzhatta e bérezes vidék, a mely dúsabb legelőt nyújtott marháinak hegyoldalain, mint az Appenin vadonai, völgyeiben pedig termékenyebb földdel kínálkozott, mint az évszázak óta folytatott művelés és termelés által kimerített itáliai síkok; és azon feljül gazdag ércbányáiban a gazdagodás új forrását nyújtotta a kincset szomjuhozó kalandornak. Nem esuda tehát, ha százhetven év alatt Erdély földje ugy megtelt római telepekkel, hogy ezer éve a dnlásnak se tudta a római nyomokat végképpen elenyésztetni, hanem még ma is, minden lépten nyemon belébotlunk egy egy érdekes emlékebe, és nem mulik el tavasz vagy ősz, a melyen akár a szántó ekevasa, akár a kertész ásója bele ne akadna egy egy régi épület alapfalába.

Nem vagyok első, a ki kimondja, hogy Erdély minden része gazdag a római világ emlékeiben, de bár mennyire bizonyosak vagyunk is benne, hogy a kétségtelentül meghatározott római telephelyeken kívül, még létezik számos oly hely a hol a régi geographusoktól nem említett és az újkori kutatóktól nem sejtett római telepek rejlenek egy-

néhány arasznyira a föld színe alatt, mégis tán sehol sem szükséges annyira ovatosság a római régiségek és emlékek kutatásában mint éppen Erdélyben. Ennek okát legyen szabad egy kissé fejtegetnem.

Itáliában, ha Gothok, Vandalok, Normannok és Hunnok és még más nemzetek pusztítottak is, a mit ezek dulása fenhagyott, oly nép között maradt, a mely a maradványokat ősei emlékeinek tekintvén, bizonyos kegyelettel viseltetett irántok, a melynél fogva, ha az akkori időben az emlékek fentartására nem is tett semmit, legalább tovább nem rombolt. Nálunk e kegyelet hiányozván, a népvándorlás után ide teleptült népek, a rómaiak maradványait kimélet nélkül tovább pusztították, még pedig oly módon, hogy a pusztításban hasznót kerestek. Hasznót keresett a várhelyi ember, a ki Sarmizegethusa márványpalotáiból és szobraiból meszet égetett, hasznót a portusi ember, a ki Apulum romjainak tégláiból házat épített magának, hasznót az a számos község, mely a római paloták foga-dott és gyakran feliratos köveiből templomokat épített magának. Következett ugyan későbbben egy korszak, a melyben a tudomány a kegyeletnek egy más nemét keltvén ez emlékek iránt, éppen e kegyelet volt okozója újabb rombolásoknak és zavar-nak. Gyűjtők és nem gyűjtők, tudósok és kíváncsiak a szél minden irányaiban hordták szét az egy helyt talált emlékeket. Így történt, hogy egy feliratos köre akadunk oly helyt egy udvarház falában, a hol soha római település nem volt; sőt az ily kövek némelykor mint építő anyag kerültek nem egy középkori épület falának belsejébe. Következett azután Török- és Tatárjárás, kül- és belháboru, a középkori épületek is romba dőltek,

és a romból római kő került napfényre, a mely talán sok mértföldnyire eredeti lelhelyétől, oly helyt szolgált építési anyagul vagy díszítményül, a hová római ember soha se tette volt a lábát. Példa erre a híres demsusi templom is. Ha tehát ma valamely romban római követ találunk, bizony jól meg kell minden körülményt tekintenünk és fontolóra vennünk, a mielőtt a kérdéses maradvány római vagy nem római volta felett ítéletet mondunk, és a közönséges ismertető jelek némelykor oly csalók, hogy még a szakértő, gyakorlott kutatót is próbára teszik, nem hogy avatatlan egyén ítélhetné meg helyesen első látásra.

Mind a mellett köszönettel tartozunk mindenkinek, a ki rá akadván valamely régiségre, a közfigyelmet felfedezésére irányozni igyekszik, és ez által legalább alkalmat szolgáltat, hogy a hivatottak megvizsgálhassák, és mivelta iránt illetékes ítéletet mondhassanak. Ily köszönetet érdemel részünkről Benedikty Albert tagtársunk, a ki hírlap útján értesítette a muzeum-egyletet, hogy a múlt mártius hó végén Vajda-Hunyadon történetes ásás alkalmával egy érdekesnek látszó romot fedeztek fel, a melyből már egynéhány feliratos követ és vagy hat csonka szobrot ástak ki.

A muzeum egylet elég fontosnak tartván e figyelmeztetést, rögtön intézkedett, hogy szakértő biztost küldjön ki a hely színére a tárgy megvizsgálására és a netalán kíváncsioknak mutatkozó további ásatások vezetésére. Érdememen felül engem ért az a szerenese, hogy az igazgató választmány e megtisztelő megbízást reám ruházta, és én most készülök kimerítő jelentést tenni, az e megbízásnál fogva tett kirándulásom eredményéről.

De mielőtt ezt teszem, legyen szabad igazságot szolgáltatnom az érdemnek. Kevés nappal elindulásom után tagtársunk Torma Károly, a római régiségek épp oly sikeres mint értelmes kutatása által nem csak jövőre szép reményekkel biztató, hanem már jelenben is méltó hírnévben álló régiségbuvár, megjelenvén nálgu Elnökünknel arra ajánkozott, hogy mint önkéntes hozzám csatlakozik, és ez ajánlata örömet fogadtatván, utánam indult és Déván találkozván velem, az előttem még egészen ismeretlen vidéken kalauzom és vezérem volt, gyakorlott szemével és tapasztalásával, helyes személyismeretével gyámolított, és ha van valami kis eredménye utazásomnak, ez eredmény jobb része őt illeti.

És már most, hadd adjak számot utamról.

Engem magán ügyeim Maros-Vásárhelyre szólítván, úti tervemet úgy készítettem volt, hogy a husvéti ünnepek előtt elindulván, és az ünnepeket Vásárhelyt töltvén, időnyerés tekintetéből onnan nem jövök vissza Kolozsvárra, hanem megyek egyenesen Vajda-Hunyadra. Ezt kétféleképpen tehettem. Vagy úgy, hogy Tordáig visszaterjek és a Kolozsvárról Szebenbe menő postakocsit bévárva azzal menjek tovább Szász-Sebesre és innen Dévára, vagy pedig Vásárhelyről egyenesen Szebenbe menvén, onnan menjek Dévára. Mindenképpen cél-

szerűbbnek találtam az utóbbi módot, és ezt követtem is. Elindultam tehát Vásárhelyről aprilis 7-kén reggel, és 8-kán reggel 2 órakor megérkeztem Szebenbe. Rögtön nem lehetett tovább utaznom, és így legjobbnak gondoltam, ha ahhoz az időhez, a melyet úgy is szükségképpen Szebenben kell vala töltennem, még egynéhány órát hozzátoldok, és ott egynéhány ügyben eljárók, a mely részint eugem, részint a muzeumot érdekli.

A mint illedelmesen lehetett, felkerestem ismerőseimet; ezek közbenjárásával megnéztem azt az érdekes gyűjteményt, a melyet a Chartumba Afrikába származott Szászsebesi születésű Binder Ferencz Szebenbe hozott és a szász természettudományi egyletnek ajándékozott. Ez a gyűjtemény áll fegyverekből, ruhadarabokból, házi és más eszközökből, és természeti tárgyakból, a melyeket Binder Felső-Egyiptomban, Sudánban, Abyssíniában és Palaestinában tett utáiban lassanként összegyűjtött, és a melyek száma a kétszázat felülmúlja. A gyűjtemény megtekintésénél mindenek előtt megragadják az ember figyelmét azok a pálmalevélből és tarka bőrszeletekből nagyon mesterséges fonással, vagy is tán helyesebben szövással eléállított tárfedelek és szőnyegek, a melyek készítőik művészi izléséről és gyakorlottságáról, a különböző kikészített bőrből csinált tömlők és tarisznyák, saruk és más ruházati vagy ékszeri tárgyak, a melyek iparbeli haladásról, de különösen a török és a lándzsák és nyilak különböző alakú vas hegyei, a melyek múltani fejlettségükről sokkal kedvezőbb tanúságot tesznek, mint a melyet az utazók szoktak tenni. A vas feldolgozása különösen nevezetes. Ezek az emberek a vasat a legegyszerűbb módon, földbe ásott gödrökben olvasztják, és változtatják kovácsolható anyaggá, és feldolgozására nem élnek más szerszámmal, csak fogóval és kalapáccsal. Reszelőt nem ismernek, hanem különböző alakú fenkövekkel simítják meg a kovácsolt vasnemű felszínét, ha ki nem cifrázzák beléje vert díszítményekkel. Fegyvereik vasrészei mégis oly szépek, hogy akármely Európai fegyverkovács is pirulás nélkül ismerhetné el a maga munkájának. Különösek az ugynevezett hajító vasak. Ezek vaslemezek, a melyek nagyon furesa alakra mindenfelé kiálló szegletekkel vannak kivágva, és a melyeket a harcban egy hozzá kötött hosszú szíjnal fogva minden hajtás után oly ügyesen tud ismét visszarántani, hogy nyelénél fogva ismét kifogja. A fazekas mesteriséget is jól értik, a mit különösen cifra cserépipáikról lehet látni. Szóval ez a gyűjtemény oly becses és oly gazdag, hogy akármely muzeumnak díszére válnék.

E gyűjtemény megtekintése egyszersmind alkalmat adott rá, hogy tudakozzam meg, miben áll a néhai Ackner nagybecsű gyűjteményének a dolga, minthogy ez is a természettudományi társulat gondnoksága alá van adva. A mit e nagyon gazdag kettős gyűjteményről megtudhattam imez: A néhai tudós gyűjtő még életében elkülönített volt az egésztől egy kis gyűjteményt, a melyet a Szent-

Erzsébeti községnek hagyott örök emlékül. Maga a nagy gyűjtemény még most is a régi helyiségben van felállítva, úgy a hogy az elhunyt tulajdonos hagyta, miután a helyébe jött új lelkesző késznek nyilatkozott a gyűjteményt magába foglaló két szobát mindaddig átengedni a néhai örökösének, a míg a gyűjteményt eladják. Az eladásra nézve azonban még eddig nagyon kevés történt, mert a gyűjtemény még voltaképpen sem őszszeirva sem megbecsülve nincsen. A szász atyafiak nagyon járnak benne, hogy báró Bruckenthalal megvétessék a családja nevével nevezett muzeum számára, és maraszszak meg ez uton Szebenben; de aligha ki nem fog vándorolni az országból ez a nagybecsű gyűjtemény, mert, a mint mondják, ez előtt egynéhány évvel valami muszka utazók jártak Aekuer-nél és meglátván gyűjteményét megszerették és meg akarták venni, 11000 ftal kínálván érte. E körülményt tudja a család, és a mint mondják, hozzája méri követeléseit. Megeshetik azonban mégis, hogy az egészre egy tömegben nem fog vevő akadni, és ha aztán részekre fogják osztani, az egyik vagy másik részhez mi is fogunk hozzászólhatni. Minden esetre kivettem, hogy mihelyt ez ügyben bár mi figyelemre méltó mozzanat fog béállani, a muzeum-egylet értesülni fog róla, hogy módjához képest megtehesse lépéseit.

Még a muzeumunkra nézve igen örvendetes egy újdonságnak jutottam itt tudomására. Ezelőtt egynéhány évvel Schur nevű híres buzgó botanicus egy kirándulást tett volt Erdélyben. A mint a nagy tudósok némelykor szoktak, futva tekintette meg az ország hegységeinek és vidékeinek egy részét, és ez átfutásában lehető legtöbb növényt újra megkeresztelt. A sietség volt-e oka, hogy elkereszteléseit rosszul tettek ki, vagy pedig szégyelte volna, hogy ő mint nagy tudós újat ne fedezzen fel, és azért akart, ha új növényt nem, legalább új nevet viinni haza utjából, elég az hozzá, hogy újdon neveivel nagy zavart hozott az erdélyi növények ismeretébe. A zavar elhárítása tekintetéből elhatározta a természettudományi társulat egy ugynevezett normale herbarium összeállítását, a mely magába foglalván az Erdélyben előforduló valamenynyi növényeket, utba igazíthasson minden vizsgálat arra nézve, hogy Erdélyben mit lehet keresni, mit nem. Hogy pedig a ezél annál tökélyesebben el legyen érve, e herbariumból egyszerre öt példány készült, a melyek egyike éppen a mi muzeumunknak van szánva, és a melyért bizony nagy köszönettel fogunk tartozni a derék társulatnak.

Még egy szép munkát láttam Szebenben, a mely sajtó alá teljesen el levén készítve nem sokára meg fog jelenni a honismeí társulat közleményeiben. Ez Seivert Gusztávnak egy igen nagy alapossággal dolgozott munkája, a mely a szebeni pénzverde történelmét, és a belőle kikerült pénzek leírását adja.

Április 9-kén estve 6 óraker elindulván Szebenből 10-kén reggel nyolcz óraker megérkeztem Dévára. Mint merőben idegen ember a fogadóba szálltam. Déván más ismerőst nem tudtam, csak

M. báró Noptsa Ferenczet Hunyad megye főispányát és Kéméndi Váradí Ádám tagtársunkat. Az előbbeknek alkalmatlankodni nem akarván, éppen a második keresésére akartam indulni, a midőn a történetesen megnyílt ajtón át Torma Károlyt pillantottam meg, a ki Hunyadról jöve éppen abban a perczen érkezett vala Dévára. Ő már futólag meg nézte volt Hunyadon azokat a tárgyakat, a melyek megvizsgálására valánk voltaképpen mind a ketten kiküldve, és megnyugtatótt az iránt, hogy nem mulasztottam semmit. Így megegyeztünk, hogy az nap délután kirándulunk Veczelre, az ottani római maradványok megtekintésére és csak másnap indulunk aztán Hunyadra.

Dévától keletre mintegy egy mértföldnyi távolságra, éppen a töviben azoknak a hegyeknek, a melyek a Maros völgye síkját dél felől befoglalják, három kis falu fekszik, a hegyekről leszakadó három patak partjain, oly közel egymáshoz, hogy a helységek utczái egészen őszszezérvén, mind a három egynek látszik lenni. Ez a három helység neve keletről nyugatra menve, Herepe, Veczel és Vulcesd. E faluk határán az országot és a Maros közt világosan láthatni azt a négyszögű domborodást, a mely esalhatatlan maradványa minden római táborhelynek. De még azonkívül a sánczolat helyét jelelő emelkedésen kívül a hegysor és a Maros közt levő és a Maros felé kissé lejtős sík mező, a közepé táján végig vonuló országúttól jobbra és balra, tele van épületek nyomaival, a melyek kétségen kívül a római korból valók. E nyomok bizonyágot tesznek róla, hogy e helyt a táborállomás körül nagy kiterjedésű telep volt, ama hadut mellett, a mely a Maros völgyén bévezetett Erdélybe. Mi volt e telep neve? azt még most egész határozottsággal megmondani nem lehet. Némelyek azt tartják, hogy Pons Augusti volt, azonban a rendelkezésünkre levő kutfők magok sok kétséget támasztanak e vélemény ellen; az ott helyt eddig talált feliratok pedig, tudtomra legalább, még nem neveztek meg eddig a telep nevét, holott az egymás után ott állomásozott hadosztályokat elég világosan megnevezik, névszerint a legio XIII. gemina, a cohors II. Flavia Commagenorum és talán a cohors II. Hispanica neveit téglabélyegeken és köfeliratokon elég gyakran láthatni.

Mielőtt jelentésemben tovább megyek, egy körülményt kell említenem, a mely jelentésemnek egy bizonyos hiánya iránt felvilágosítást ad. Ugyanis, ámbár kirándulásom legnevezetesebb eredményei a tudományos világra nézve éppen azok a feliratok volnának, a melyeket láttam és leírtam, és a melyeknek nagyobb része még eddig sehol sincs közölve, én még sem közlök egyetlen egy feliratot is. Ennek oka imez: Tudva van, hogy Torma Károly tagtársunk különösen a római epigraphiát tetten kutatásai fő tárgyává, és mint e szakban különösen jártas, meg is van bizva a muzeum-egylet részéről azoknak a feliratoknak a kiadásával, a melyek néhai gróf Kemény József kézíratai közt voltak, és többnyire még kiadatlanok. E feliratokhoz

szorgalmas tagtársunk egy függelékét akar esatolni, a melyben a legújabbán éppen általa felfedezett, és a Neigebauer munkájában hiányosan vagy hibásan közölt feliratokat ismerteti és közli. Ez a függelék kétségkívül sokat vesztené becséből, ha éppen azok a feliratok, a melyeket mint éppen eddig ismeretlen újdonságokat akar hozni, más közleményben jelennének meg előbb. Minthogy pedig a kérdéses közlemény a muzeum-egylet neve alatt fog világot látni, azt hiszem, hogy a muzeum-egylet érdeke ellen nem cselekedtem, ha Torma urnak megígértem, hogy egyetlen egy feliratot sem fogok közölni, hanem erre nézve az ő közleményeire fogok utalni. Tudtam ugyan, hogy e kihagyás által jelentésem sokat fog veszteni tudományos becséből, de egyfelől intézetünk érdekének, másfelől a barátságának szívesen hoztam a csekély áldozatot, és ennél fogva most egyszer mindenkorra megmondom, hogy ha feliratos követ fogok említeni a felirat közlése nélkül, ez mind anyiszor utasítás lesz Torma Károly barátom közleményére, a mely bizonyosan már nem sokáig fog maga után várákoztatni.

A veczei határon már eddig is igen sok feliratos követ, bélyeges téglát, számtalan apró bronz, ezüst és arany régiségeket, metszett köveket s más apróságokat találtak. A feliratos kövekre nézve jellemző, hogy legnagyobb része abból a vörhenyes szürke, durva szemcsés sziklából kerültek, a melyen az aranyi várom fekszik, és a melyet Neigebauer Syenit-nek mond. Azonban meg kell jegyezni, hogy e helyen rendszeres ásatás nem történt. A mit kaptak, arra mindig esetlegesen bukkantak szántás, árkolás és útsínálás közben, és ennél fogva igen valószínű, hogy ott még sok rejlik a földben. A veczei feliratok legnagyobb része mindenfelé el van hordva. Van belőle Branyicskán, M.-Németiben, M.-Solymoson, Kéménden sőt tán még Al-Gyógyon is a Maros jobb partján, a bal parton pedig Déván, Alpestesen s még valószínűen más helyt is, részint udvarházak falaiba bérakva, részint kertekben és udvarokon felállítva. Kétségkívül sok feliratos kő lappang a herepei, veczei és vulcesdi házak és csűrök alapfalaiban, mint anyag beléjük rakva, úgy hogy ott létüket még csak sejteni sem lehet kívülről; ezt bizonyítja az a körülmény, hogy egy pár rövid óra alatt, a melyet ott töltöttünk, három ily feliratos követ fedeztünk fel, egyet egy csűr alapgerendája alatt, a másodikat egy ház alapfalában, egy harmadikat egy kertben feliratával a föld felé lapos kő gyanánt kövezetnek lerakva; egy negyediket a templom körül levő felhagyott temetőben csaknem egészen a földbe süllyedve láttunk, és ki is ásatuk. E négy kő közül az elsőt, a mely arról nevezetes, hogy két lapján van felirat, és a negyediket Torma Károly ur megvette a muzeum számára és bé is vitette Dévára Kéméndi Váradi Ádám tagtársunk udvarára, hogy ott addig álljanak, a míg módja lesz az egyletnek ezeket is, a Váradi ur birtokában levő és már régebben a muzeumnak ajánlott más feliratos kövekkel és bélyeges téglákkal együtt ide szállíttatni. Mellesleg megjegyzem, hogy már

sikerült is erre módot kapni, miután Déváról könnyű lesz a köveket a Maroson felfelé üresen viszatérő sós hajókon Maros-Ujvárig szállíttatni, onnan pedig Kolozsvárra szállítására Grün Izraél tagtárs kész szíveséggel ajánlkozott úgy, hogy ez az utóbbi szállítás a muzeumnak semmi költségébe sem fog kerülni.

A legnevezetesebb két felirat azonban Herepén egy Zsoszán Gyorgye nevű ottani gazda birtokában és udvarán van, két nagy követ. A tulajdonos, a ki már tudja, hogy az ily tárgyaknak becsé van, és hogy névszerint a vidékbeli birtokosok az ily köveket pénzen szokták venni, ezt a két követ, a melyet minden esetben nagyon kívánatos volna ide hozatni, csak pénzért fogja átadni. Tett is már az igazgató választmány intézkedést e kövek megszerzése iránt.

Veczei kirándulásunkról későn estve tértünk vissza Dévára. A kirándulás eredményes volt, és az eredményt egyfelől annak köszönhetjük, hogy a vidéket és az embereket jól ismerő barátunk Kéméndi Váradi Ádám ur volt kalauzunk, másfelől a herepei g. e. lelkésznek, a ki szíves készséggel hozzánk csatlakozván elkísért a falu tekervényes közeiben, biztatta az embereket, hogy mutassanak meg mindent, és a temetőben elsüllyedt követ felszállításunkra a legnagyobb készséggel rögtön kiásatta.

Április 11-kén délelőtt, a míg Torma Károly barátom a Váradi Ádámnál levő kövek feliratait betűzte, én előbb lemásoltam az ott levő téglák bélyegeit, és a dévai templom oldalában illesztett felirat hasonmását levettem, a melyet itt hű másolatban közlök. Azután megtudván, hogy Benedikty Albert ur hivatalos foglalatosságban éppen Déván van, felkerestük, megbeszéltük vele előlegesen a tervet, a mely szerint a Hunyadi rom vizsgálatában el akarunk járni, és azután elmentünk tiszteletünket tenni Mlgos főispány báró Noptsa Ferencz urnál, a ki előzőkeny vendégszeretettel asztalához hivatott volt, mihelyt megtudta, hogy Déván vagyunk. Nem említném e körülményt, ha nem volna befolyással kirándulásom tudományos eredményeire is. Ugyanis a mlgos főispány ur nem csak szíves készséggel ajánlotta hivatalos támogatását szándékolt kutatásunkban, hanem előhozatta azt a gyűjteményt, a melyet Velenceiben létekor, az ottani levéltárak buvárlásával szerzett. A gyűjtemény áll oly oklevelek és irományok hű másolataiból, a melyek vonatkoznak a magyar birodalom és a velencei köztársaság között létezett politikai közlekedésre, és a melynek legnagyobb és legnevezetesebb része, egy követi jelentés a hozzá tartozó levelekkel II. Ulászló királyunk udvaránál 1509-ben volt velencei követ Pasqualigotól. A báró ur, a kinek mindig az volt a terve, hogy ezeket a becses történelmi adatokat maga fogja saját jegyzeteivel kísérvé közre bocsátani, miután hivatalos elfoglaltsága neki erre most nem enged időt, megígérte hogy e nagybecsű gyűjteményt legközelebbi Kolozsvárra rándulása alkalmával béhozza, és kiadás

végett a muzeumnak átadja. A nemes báró ur adománya, a melylyel már eddig is járult intézetünkhez, kétségkívül egyik legszebb és legbecsesebb gyöngye könyvtárunknak, ez új adomány kétségkívül szép és becses kincs lesz kiadványaink sorában.

Délután elmentünk sebész tudor Spányik József ur gyűjteményeit megnézni.

Spányik ur régi és szorgalmas gyűjtő. A hegyrepej és vezeli emberek ismerik jól és tudják, hogy bár mi csekélységet visznek neki, ő ad érte valamit, azért hoznak is, a mit kapnak. Gyűjteménye áll régi pénzekből, metszett kövekből, római apró bronzokból, egynehány igen szép középkori régiségből és mindenféle apróságból. Van nála egynehány érdekes ásvány is. Tudván, hogy a muzeum-egylet kiküldöttjei vagyunk, áltatunk megkínálta a muzeumot gyűjteményeivel, és az igazgató válaszmány már meg is bizott, hogy a gyűjtemény megszerzése iránt bocsátkozzam vele alkuba.

Az nap este elmentünk Felpestesre, a hol M. Makray László ur vendégszerető háza, annyival is szívesebb örömmel fogadott, minthogy Torma Károly urat a legszorosabb vérrokonság kötelékei fűzik e minden tekintetben kitért családdal. A lelkes házi gazda egész ott létünk alatt rendelkezésünk alá bocsátotta lovait, és lehetővé tette az által, hogy nem csak kényelmesen, hanem költség nélkül és gyorsan tehetjük kirándulásainkat a környéknek reánk nézve vezetés pontjaira.

Április 12-ke vasárnap levén és egyszersmind a keleti szertartású egyházban husvét első napja, csak délután indultunk át Vajda-Hunyadra, a hol Benedikty Albert ur már előre megtett volt minden intézkedést arra, hogy másnap reggel rögtön hozzá foghassunk a vizsgálódásunkra megkívántató ásatáshoz. Mi megérkezésünk után mindjárt kimentünk a hely színére, a végett, hogy kijelöljünk azokat a pontokat, a hol ásatni akarunk. Bójártunk nem csak azt a hegyoldalt, a mely a hunyadi vártól délkeletre éppen vizsgálódásunk sajátlagos helye volt, hanem felmentünk a hegy tetejére is. Ez a tető, a melynek neve Szt.-Péter hegye, egy hosszukó felsík, mintegy tojásdad alakú kerülettel, a melynek hosszabb átmerője délkeletről északnyugatra iránylik és körülbelül három akkora, mint a hozzá keresztben képzelt legnagyobb szélessége. A felsík nagyobb részét szőlők foglalják el; keleti és északkeleti részén az ev. reformátusok temetője van. A vár halma felé a meglehetősen meredek hegyoldal egy nyeregforma hajlású bércezeske által kapcsolatlan van a várhoz tartozó ugynevezett Nyebojsza tornya magaslatával, nyugatról a Zalasd felől jövő patak mély és inkább basadékos alakító völgye, délről egy éppen oly mély de valamivel szélesebb völgy különíti el meredek és csaknem függőleges oldalait a szomszéd hegyek éppen oly meredek oldalaitól. Az utóbbi völgyön, tehát a Szt.-Péter hegye déli oldalán kanyarodik ki a csinált új út, a mely a limperti kohókhoz vezet. Kelet

felől kevésbé meredek és szőlővel béültetett oldala a Czerna völgyébe nyulik le.

Ezen a hegytetőn félreismerhetlen nyomai látszanak egy terjedelmes építkezésnek. Mi volt ott? Az már ma megoldhatatlan kérdés. Látszik ott barbar nyom, római nyom és középkori nyom is. Mindent gondosan egybevetve, nem hihetem, hogy ott római telep lett volna. Mert kiindulva abból, a mi nagyon valószínű, hogy a Rómaiak bejövetele előtt, ez a hely Dák vár vagy telep volt, a Rómaiak, ha a Dák telep helyére telepedtek volna, kétségkívül azért vonultak volna oda fel a hegy tetejére, hogy az állomás erősebb legyen, és akkor bizonyosan megerősítették volna, ámde ők soha se készítettek oly szabálytalan alakú táborhelyet; ha pedig szokott módjok szerint négyszögű sánczolatot emeltek volna, meg kellene, hogy legyen valahol e négyszögű földhányás vagy falkerítés romjának megfelelő jellemző emelkedése a térnek. Igaz ugyan, hogy római téglák és fedéleserép darabjait láttam ott, de ezek igen könnyen valamely lebontott római épületről mint anyag juthattak oda a középkorban, és korántsem bizonyítják azt, hogy éppen ott római telepek kellett lenni.

De ha a hegytető kételkedést ébresztett az iránt, hogy volt-e ott valaha római telep vagy sem, a hegyoldalban, a várral átellenben levő rom, első pillanatra meggyőzött, hogy nincs dolgom római építéssel. A mint tudva van, a hely jelenlegi birtoke azért kezdte volt az ásatást, hogy követ nyerjen. Ez nagyban sikerült is neki, mert kibontván az épület alapfalainak egy tetemes részét, akkora halom követ vett ki belőle, hogy soha sem fog ő akkora házat építeni, hogy azt a sok és nagy követ mind belérakhassa. Ez nem azért van, mivel az alapfalak talán nagy kiterjedésűek és különös vastagságnak lettek volna, hanem a kérdéses épület meredek hegyoldalra levén építve, a lejtő felől való alapfalnak természetesen egész substructioná kellett válnia, hogy az épület vízirányos talpazatja eléállhasson. Csakugyan a kibontott alapfal a föld mostani színéről véve kiesiny híján 5 lábnyi mélységre nyult le a földbe. Mi legottan kezdtük vizsgálni a kihányt köveket, és meggyőződünk, hogy a mi római kő volt közte, anyagnak volt oda hordva és a falba rakva, vagy diszitményül az épület körül és előtt felállítva. A falak vastagsága 18'', az az oly vékonyak a falak, hogy kőből vékonyabban nem is szokás rakni, és az első mérés mindjárt megmutatta, hogy az egész épület nem is lehetett nagy kiterjedésű, levén egész hossza 8 és legnagyobb szélessége 5 öl. Homlokzata minden hihetőséggel a lejtő felől, azaz a Hunyady várral átellenben volt.

A már megtörtént bontás lehetetlenné tette az alaprajz egészen pontos felvételét, és a kihányt kövek éppen az épület eleibe, az az a lejtő felé vannak felhalmozva, úgy hogy éppen ott, a hol remélhetünk volna, hogy érdekes tárgyat találunk, nem lehetett ásni. Meg kellett tehát állapodnunk abban, hogy egyfelől, a hegy oldalán mutatkozó falmarad-

ványokat, másfelől az épület belüregét megvizsgáljuk. Erre nézve a felásandó helyeket megjelöltük, és úgy egyeztünk, hogy a míg én ott vezetem az ásást, addig Torma Károly a hegytetőn ásat, hogy győződjék meg róla, van-e ott mit keresni vagy nincs.

Estére visszatérve Benedikty ur házához azonnal hozzáláltunk az oda hordott feliratok megfejtéséhez. Az egyik nagyon jól meg maradt és kevés perec mulva meg volt fejtve, a más nagyobbik, noha a betűk első pillanatra nagyon tisztáknak látszóttak lenni, erősen megviselt. Harmadfél óránál tovább kuporogtunk előtte és mégis azon este ugy kellett ott hagynunk, hogy a feliratnak alig fele iránt voltunk tisztában.

Másnap korán reggel, mielőtt az ásásra megrendelt napszamosaink eléállottak, mi már ismét munkálatnál voltunk. Előbb nagyjából megnéztük mind azokat a köveket, a melyet Benedikti ur magához vitetett. Láttunk hat szobrot, a hátszegvidéki szürke márványból, mindeniknek hiányzik a feje, nagyobb részének talpazata is, és az egyetlenegy férfi alak három darabra van törve. A faragás nem finom, de jó izlésű, művészi nagy beese egyiknek sincs. Azonkívül van egy nagyobb és egy kisebb oroszlán porondkőből, a mely a rajta levő porondos mészragacs tanúsága szerint mint anyag volt a falba rakva, két egészen ép feliratos kő, a nagyobbik hátszegi márványból a kisebbik mészkőből, egy márvány sirkőnek töredékei és egy darab faragvány mészkőből, a melynek egyik oldalán szőlőtők gerezdekkel, a másikon pásztorbotjára támaszkodott és phrygiai süvegéről ismeretes úgy nevezett dák pásztor. A míg Torma Károly ismét a nagy fölirattal tusakodott, én, úgy a hogy tudtam, lerajzoliam a szobrok legépebbikét, a mely egy római öltözetű nő képe. E rajzot van szerencsém ime bémutatni.

Megérkezvén napszamosaink kimentünk ismét a Szt.-Péter hegyére és megkezdettük az ásást. Az oldalt levő falmaradék körülásatását kezdvén egy lábnyi mélységben már megszűnt a fal, a miből meggyőződtem, hogy az ily csekély alapra rakott fal magas nem lehetett, vastagsága várfalnak igen csekély, mert alig 18"; bizonyos tehát, hogy nem volt egyéb mint egy kertfal, és hogy tehát a megvizsgálandó épület kertben állott. Az épületnek magának ime van szerencsém bémutatni az alaprajzát, a melyben a pontozott vonalak, a kibontott falak valószínű irányát jelölik. Az épület nyugati osztálya alatt, a mely a rajzban A) betűvel van jelölve, pincze volt, és ez a pincze az az üreg, a mely teli van emberesonttal. Honnan jutott ide ez a roppant esonthalom nem lehet tudni, de feltűnő, hogy a csontok nem lehetnek nagyon régiek, mert még nagyon épek, alig vagyon köztők egy egy kis föld, és a tetején alig borította egy nem egészen három hüvelyknyi pázsintos földréteg. A szobrokat és feliratos köveket az épületen kívül találták a B) vel jelölt helyen, és a szobrok mind lefelé voltak dőlve, a mi különben természetes is. A C) vel jelölt

fal belső oldalán egy darab vakolás is megmaradt, de minden festés és díszítés nélkül. Szóval még nem volt dél, a mikor már tisztában voltam az iránt, hogy az egész épület nem valami érdekes, és oda formáltam véleményemet, hogy nem volt egyéb, mint vagy a Hunyady várhoz, vagy egy talán a hegytetőn létezett főépülethez tartozott kerti mulatóház, a mely eleibe a Hátszeg vidékéről hozott római szobrokat és köveket, díszitményül állították fel, míg egy esomó római követ és téglát anyagul használtak fel az épület emelésekor a vidék régi szokása szerint.

Nem sokára Torma Károly is lejött a tetőről. Ő se kapott semmit, falnak még nyomát sem. Nézete az épület iránt az enyinnel tökélyesen egyezett, és elhatároztuk, hogy tovább nem is ásattunk, miután az épület előtti helynek az a része, a hol lehetett volna remélni egy szobor vagy feliratos kő felfedezését, el levén borítva a kihányt kövek nagy halmával, nem lehetett hozzája férni.

Feladatunk voltaképpen ezzel meg volt oldva, de mindketten bűnnek tartottunk volna, ha Hunyadon levén, meg nem néztük volna a Hunyady várnak fájdalmat már csak romjait. Romnak mondom, mert a pusztá falak oltalom nélkül ki levén téve az elemek rongálásainak, aligha fognak még anynyi ideig fennállani, mint a meddig az égés óta állottak. Alig végeztük tehát el ebédünket, elindultunk a vár megtekintésére. A hid le levén szedve egy háttúró ajtócskán csináltak bójárást éppen a Nyebójszába vezető folyósó alatt.

De ne várja senki tőlem, hogy apróra leírjam, a mit láttam. Szomorú, végzetetlen szomorú látvány volt. Ha nem volnék magyar, hanem a világ végéről mint idegen vetődtem volna Vajda-Hunyadra, és nem tudnám, hogy e vár minden kövéhez egy egy nemzeti szent emlék van forrva, hogy minden talpatalnyi helye egy egy ünnepelet nemzeti hős vagy hozzátartozója érintkezése által meg van szentelve, csak látnám azt a romjaiban is gyönyörű, tiszteletet parancsoló nagyszerű emléket, még sem tudnám botránkozás nélkül nézni azt a kegyetlenséget, a mely az ily épületet irgalom nélkül hagyja pusztulni. Mély fájdalom lepi meg az ember lelkét ha látja, mint áztatja az eső a góth izlésű gyönyörű kápolna és a még gyönyörűbb lovagterem boltozatait, anynyira, hogy az íveket szegélyező faragott kőbordák már nagyjára lehullottak és az átszivárgó esővíztől már a terem alatt levő pincze boltozatja is egy helyt beszakadt. A Hunyady szárny nyugati homlokzatához illesztett gyönyörű erkélyek délsője már három hüvelyknyi távolságra vált el a főfáltól, mert az esőtől áztatva a vaskapocs, a mely tartotta, elrozsdásodott és elszakadt, és ma holnap az erkély le fog zuhanni a mélységbe, és a mit a tűz megkimélt, azt a víz és a szél emésztik lassanként, de annál biztosabban.

A ki ismer, jól tudja, hogy nem vagyok barátja a nagy szóknak és mondásoknak. De itt ki mondom, és bátran mondom, e vár pusztulása halálos bűn, nem csak azokra nézve, a kik okozták,

ha csakugyan akadhatott oly átkozott Herostratus, a ki ezt tudva és akarva okozhatta, hanem azokra nézve is, a kik nézik, és nem tesznek ellene semmit. Nekem szándokom erre nézve egy indítványt terjeszteni a muzeum egyesület igazgató választmányára, mely rövid vázlatban íme: Miután a kincstár, mely ennek az épületnek birtokosa, kijavítására és helyreállítására nem tud elegendő pénzt szakasztani, így pedig mint romnak semmi hasznát sem tudja venni, a muzeum-egyesület tegyen lépést, hogy a kincstár ezt a reá nézve merőben haszonvetetlen tárgyat adja át a muzeum birtokába, és ennek kieszközlésére vegye igénybe az építészeti emlékek felkutatására és fentartására Bécsben kormányilag alakított központi es. k. bizottság közreműködését is. Mihelyt az épületet megnyerte, szólítsa fel ne csak a két magyar hazát, hanem egész Európát adakozásra. Mert Hunyady János nem csak a magyar nemzet, hanem az egész kereszténység hőse, és nem csak mi, a kiket közvetlenül érdekel, hanem minden keresztény ember, a ki képes felfogni, mivel tartozik ama férfinak, a kinek köszönheti, hogy nem a félhold uralkodik ma Európán, bizonyosan öröme fogja áldozni filléreit e férfi emlékének fentartására. Én meg vagyok győződve, hogy adakozás útján anynyi bizonyosan bégyül, hogy a várat befedni és az összeomlástól megmenteni lehessen. Ha nem sikerül, a muzeum-egyesület legalább megszerzi azt a megnyugvást, hogy e szent ügyben megtette a magáét.

A mi jelentésemből még hátra van, elmondom röviden, mert érzem, igen sokáig élek vissza hallgatóim türelmével. Hunyadról 14-kén egy kirándulást tettünk a Sztrigy völgyébe, megtekintettük a kaláni pusztát furdót. Kis-Kalánban egy érdekes feliratot is kaptunk. Egy más feliratot, a mely Puszta-Kalánban az oláh templomban van, nem nézhetünk meg, mert nem akartak béboesátani a templomba. Felmentünk aztán Köboldogfalvára, ott is északra a falutól egy nyugat felé hajló gyönyörű felsíkon láttunk egy római táborhelyet. A falu teli van mindennemű faragott kővel, oszlopfőkkel, sírkövekkel, de feliratot nem láttunk, nem is emlékszik senki, hogy valaha ott feliratot kaptak volna. Hihetőleg azért, mert rendszeres ásatás nem történt, a vakeset pedig nem hozott elé feliratot. A paraszt ember, ha falra bukkan, rögtön azt kezdi bontani, és a falban természetesen nem kap feliratos követ. Délután visszaérkezvén Hunyadra újra neki állottunk a feliratnak, és azon este sikerült nekünk végre az egész feliratot tisztába hozni. Estve vissza mentünk Felpestesre.

15-kén Felpestesről még egyszer visszamentünk Hunyadra, mert hallottuk volt, hogy Zalasdon is vannak feliratos kövek és meg akartuk nézni. El is mentünk, de nem találtunk semmit.

16-kán este megérkezettünk Fejérvárra.

17 kén reggel, miután Püspök Haynald Ö Nagyméltóságánál tisztelegtünk, kimentünk Portusra. Már azelőtt való estve bámulattal láttuk volt, hogy a régi Apulum terén, az országot és a Maros közt, a szántóföldek megvannak rakva mindennél öbhe rakott kövekkel és téglákkal, a melyeket a földből ástak ki. Feltűnt volt ez az ásatási düh. Most felvilágosítást kaptunk. A földek ugyanis a kincs tár birtokában lévén, ki vannak adva haszonbérbe. A haszonbéri idő végére járván, az emberek neki esnek a földeknek, felturják, a kiásott épületanyagokat öbhe rakják és eladják, hogy ebből is vegyék ki a haszonbér egy részét.

A régiségbuvár szemében ez az eljárás borzasztó vandalizmus. Látni oly helyet, a melyből rendszeres ással egy valószínű kis Pompejít lehetne csinálni, felturva, az épületek alapfalait kihányva, a nélkül, hogy valakinek eszébe jutna, hogy bár egy épületnek az alapfalát körüllassa, az alaprajzát lerajzolja, az utczák vonalát a romba dől városban meghatározni igyekezzék: mint a dühösök neki esnek a falaknak és bontják. A bontásra senki se ügyel, még azt se nézi meg senki, nem kaptak-e vagy egy bélyeges téglát, egy mozaik padozatot. Pedig mind az van; és volt alkalom látni mozaikdarabot, a mely nagyobból le volt törve mutatványnak; mert az egészet restellték kiásni. Csak esetlegesen bukannak ily turkálások alkalmával egy egy érdekes tárgyra. Így kapott közelebről Pap Károly hajósmester építés alkalmával egy szép faragott Mithra követ és két Mithra feliratot, és bírok ígéretet az iránt, hogy öröme, át fogja adni a muzeumnak. Kastal István főmázaszter urnál láttam gyönyörű két lámpát a mesteremberek névbélyegével, más eszerpedényeket és apró régiségeket, a melyeket a legnagyobb készséggel ide ígért a muzeumnak, sőt gyűjteménye legszebb két darabját, két szobrocskát, a melyeknek egyike csaknem egészen ép, mindjárt át is adta, és ezek már bé is vannak adva gyűjteményünkbe.

Délbe kegyes főpásztorunknak voltunk szivesen látott vendégei, ebéd után gyorskoesira tiltunk és 18-kán reggel Kolozsvárt voltunk.